

Особовий склад українського дипломатичного корпусу доби національно-визвольних змагань: історіографічний огляд

У статті проаналізовано праці, в яких розкрита роль відомих українських дипломатичних діячів доби Української Центральної ради, Української Держави та Директорії УНР, показано їх вплив на формування різних напрямків зовнішньополітичної діяльності українських національних урядів.

В статье анализируются труды, в которых раскрыта роль известных украинских дипломатов периода Украинской Центральной рады, Украинской Державы и Директории УНР, показано их влияние на формирование разных направлений внешнеполитической деятельности украинских национальных правительств.

The article provides analysis of the works that reveal the role of prominent Ukrainian diplomatic officials of the Ukrainian Central Rada, the Ukrainian State and UPR Directory, showing their impact on the different areas of foreign policy of the Ukrainian national governments.

Незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні умови, які супроводжували добу національно-визвольного змагань 1917–1921 рр., українським дипломатам вдалося розбудувати якнайширшу мережу своїх дипломатичних представництв у десятках країн світу та інтегрувати справу боротьби українського народу за свою державність у світовий зовнішньополітичний контекст. Дипломатична діяльність була спрямована на пошуки як окремих партнерів, так і груп країн, які могли б реально сприяти Україні у боротьбі за незалежність.

У статті зроблена спроба проаналізувати ступінь вивчення особового складу українського дипломатичного корпусу доби Центральної ради, Української Держави та Директорії УНР, що досі не було предметом спеціального дослідження. В ній вперше

охарактеризовано праці, в яких розкрита роль визначних українських дипломатичних діячів, причетних до формування різних напрямків зовнішньополітичної діяльності українських національних урядів.

Безумовно, одним з головних факторів успіху українського дипломатичного корпусу, був особистий. Відомі діячі українського національно-визвольного руху, вчені, літератори та представники просвітньо-громадських установ створили його основу в цей період. Серед них: Д. Антонович, М. Василько, А. Жук, В. Липинський, О. Лотоцький, А. Марголін, К. Мацієвич, Є. Онацький, М. Порш, М. Славинський, Р. Смаль-Стоцький, М. Тишкевич, І. Токаржевський-Карашевич, Ф. Штейнгель, А. Яковлів та ін. Вони очолювали українські посольства та надзвичайні дипломатичні місії, делегації на світових форумах. Власне їх мемуари стали першоджерелами для висвітлення дипломатичної діяльності українських урядів. Слід наголосити, що поява споминів більшості з цих діячів почалося одразу після поразки національно-визвольних змагань. До певної міри це пояснюється спробами проаналізувати позитивний досвід та помилки у внутрішній та зовнішній політиці урядів в Україні. Цей аспект української мемуаристики проаналізовано у статті В. Соловйової «Дипломатична діяльність українських урядів у мемуарній літературі»¹.

Одним з перших своїми споминами поділився О. Шульгин — генеральний секретар міжнаціональних справ УНР. В його мемуарних публікаціях «Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи», «Про нашу закордонну політику», «Початки діяльності міністерства закордонних справ України» знаходимо чимало цінної інформації про перші кроки зовнішньополітичної діяльності молодого української держави². Як історик за фахом О. Шульгин виважено підходить до аналізу історичних подій, що значною мірою підвищує цінність його мемуарів як допоміжного джерела для вивчення проблеми становлення дипломатичної служби УНР за кордоном.

Особливе місце в мемуарній літературі, яка висвітлює становлення дипломатичної служби в добу національно-

визвольних змагань, займають спогади Д. Дорошенка, відомого українського державного діяча й історика за фахом, міністра закордонних справ Української Держави у 1918 р., а у 1919–1920 рр. — голови ревізійної комісії у справах українських військовополонених. Слід сказати, що його спомини «Дещо про закордонну політику Української Держави», «Закордонна політика Української Держави 1918 року», «Замітки до історії 1918 року на Україні», «Мої спомини про недавнє минуле» виходять за межі жанру мемуарної літератури³. Як фаховий історик він аналізує зовнішню політику українських урядів, узагальнює здобутки та прорахунки у закордонній політиці Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР. Водночас, він розкриває процес створення, діяльності та формування кадрового складу дипломатичного корпусу України за кордоном протягом 1917—1920 рр. У своїх «Споминах про недавнє минуле» він подає характеристики українських дипломатів, їх політичних уподобань, професійних здібностей тощо. Так, описуючи діяльність посла Української Держави у Берліні Ф. Штейнгеля, він зокрема наголошував, що той свої службові обов'язки «виконував з властивою йому сумлінністю й совісністю» і зрештою «підніс престиж українського посольства в Німеччині, поставив його на відповідну висоту», зробивши представництво одним з важливих осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні⁴.

Серед спогадів голів українських дипломатичних представництв, що, як правило, містять значне коло документальних матеріалів, матеріалів тогочасної преси одними з перших побачили світ «Спомини» М. Галагана — голови дипломатичної місії УНР в Угорщині. Крім того, що автор розглядає умови, методи та форми діяльності посольств, показує процес їх матеріального забезпечення, непростий характер взаємовідносин репрезентацій УНР і ЗУНР, він аналізує політичну ситуацію в європейських країнах та розкриває її вплив на діяльність українських представництв⁵.

До десятирічного ювілею підписання у Бересті-Литовському мирової угоди УНР з країнами Почв'їрного союзу було видано збірник спогадів і матеріалів «Берестейський мир» під

редакцією І. Кедрина⁶. До збірки увійшли, зокрема, мемуари членів офіційних делегацій Німеччини і Австро-Угорщини, а також української делегації М. Залізняка «Моя участь у мирних переговорах в Берестю Литовському» та О. Севрюка «Берестейський Мир». Зокрема, М. Залізник чимало уваги приділяє відомому українському дипломату М. Васильку – прихильнику т. зв. австро-угорської концепції вирішення української проблеми в імперії Габсбургів, яка передбачала в разі перемоги країн Почв'рного союзу відновлення Галицько-Волинської держави, як національно-автономного краю. За словами М. Залізняка, завдяки своїм зв'язкам з австро-угорськими дипломатами, М. Василько сприяв виробленню вигідних для України умов Берестейського миру, а також укладанню таємного договору про виділення Східної Галичини в окремий коронний край⁷.

Протягом 1920–1930-х рр. була опублікована низка спогадів українських дипломатів доби національно-визвольних змагань. Це, зокрема, мемуари В. Кедровського про Ризьку конференцію, спомини Л. Кобилянського та О. Лотоцького про діяльність українського посольства в Туреччині, М. Лозинського — про діяльність галицьких дипломатів, українського посла у Великобританії — А. Марголіна, Ф. Матушевського про діяльність очолюваної ним місії УНР у Греції, уривки із спогадів графа М. Тишкевича — голови української делегації на Мирній конференції в Парижі і українських місій у Ватикані та Франції, радника Міністерства закордонних справ Української Держави — Л. Цегельського, Є. Лукасевича про діяльність українського посольства у Швейцарії та ін.⁸ Є. Лукасевич також був автором першого нарису про життя і діяльність М. Тишкевича⁹.

Серед мемуарів українських дипломатів помітно виділяються спогади українського громадсько-політичного діяча і журналіста Є. Онацького, який протягом 1919–1922 рр. працював на різних посадах в Надзвичайній українській дипломатичній місії в Італії. У своїх споминах «Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності», «Українська дипломатична місія до Ватикану», а також — «По похилій площі: Записки журналіста і дипломата» Є. Онацький висвітлює

основний перебіг процесу створення та функціонування дипломатичних місій УНР в Італії та Ватикані, характеризує головні напрямки їх діяльності¹⁰. Разом з тим, велику увагу приділяє особовому складу місій, часом подає надзвичайно цінні критичні оцінки тим чи іншим їх співробітникам. За його словами, інколи політичні амбіції членів місії завдавали шкоди країні, яку вони репрезентували. Зокрема, він наводить факти про те, що радник дипломатичної місії УНР в Італії В. Мазуренко одночасно репрезентував в Італії також й інтереси УСРР¹¹. У своїх мемуарах чимало уваги він приділяє характеристиці таких діяльних голів місії, як: Д. Антонович, М. Тишкевич, о. К.Бон, М. Василько та ін.

У 1939 р. видавництвом «Червона калина» у Львові був виданий альманах під назвою «Україна на дипломатичному фронті», до якого увійшли спогади відомих дипломатичних працівників представництв УНР і ЗУНР в Європі: Д. Антончука «Українсько-польські переговори про замирення в травні 1919 р.», І. Борщака «Як була zorganizована Мiroва конференція 1919 р.», М. Данька «Українська пресова служба у Відні», Д. Левицького «З дипломатичних споминів» та ін.¹² Спогади І. Борщака та М. Рудницького присвячені персональному складу делегацій УНР та ЗУНР на Паризькій конференції та їх професійному рівню. Ці ж питання порушив у своїй публікації «Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р.» І. Кедрін¹³.

Радник Українського посольства у Відні, а з 1919 р. — голова дипломатичної місії УНР у Туреччині І. Токаржевський-Карашевич у своїх «Царгородських споминах» та «До джерел наших державних традицій (Уривки з недрукованого твору «Історія української дипломатії»)»¹⁴ чимало уваги приділяє своєму попереднику — українському послу у Константинополі О. Лотоцькому.

У мемуарах відомого галицького громадсько-політичного і державного діяча Л. Цегельського «Від легенди до правди», українського посла у Празі М. Славинського та голови української торговельно-економічної місії у Польщі І. Феценка-Чопівського проаналізовано ефективність участі українських дипло-

матів на різних міжнародних форумах, їх професіоналізм, позитивний та негативний вплив зовнішніх факторів¹⁵.

Оцінку діяльності дипломатичних діячів розпочали у своїх нарисах учасники національно-визвольного руху. Перші спеціальні статті належать А. Жуку та Є. Онацькому, які присвятили свої публікації М. Поршу — голові дипломатичної місії УНР у Берліні та М. Васильку — очільнику українських репрезентацій у Римі та Цюриху¹⁶.

Починаючи з кінця 1960-х рр. з'являється низка досліджень, присвячених діяльності українських посольств за кордоном та життю і діяльності українських дипломатів. Це насамперед монографія А. Господина «Три визначні дипломати: граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський, барон М. Василько», І. Хоми «Апостольський престіл і Україна, 1919–1922», З. Веснянського «Розгром українського посольства (за матеріалами з «Сторінок минулого» проф. О. Лотоцького)», Л. Винара «Євген Онацький — чесність з нацією, 1894–1979», І. Світа «Федір Павлович Матушевський (1869–1919)», опубліковані в часописах «Сучасність» і «Український історик» та ін.¹⁷ У працях В. Трембіцького проаналізовано діяльність українських дипломатів, зокрема О. Лотоцького, спрямовану на визнання канонічності Української православної церкви. У своїх статтях «Відносини між Українською Державою і Царгородською Патріархією» та «Зносини Української Держави 1918–1922 років з Царгородською Патріархією» автор розкриває роль О. Лотоцького у проголошенні автокефалії Української православної церкви¹⁸.

З проголошенням незалежності України розпочався новий етап вивчення української дипломатії. Загальні аспекти становлення дипломатичної служби України у добу національно-визвольних змагань знайшли своє висвітлення у наукових розробках Д. Веденеєва «З досвіду побудови дипломатичної служби України», «Українська делегація на Мирній конференції в Парижі», «Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.)», «Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії», Д. Будкова і Д. Веденеєва «Слово

правди про Україну. Міжнародна інформаційна діяльність Української держави 1917–1923 рр.», С. Варгатюка «Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р.» та М. Яцюка «Пошук Директорією зовнішніх союзників у боротьбі за незалежність УНР (кінець 1918–1920 рр.)», «Формування Директорією УНР основних засад зовнішньої політики (кінець 1918–1920 рр.)»¹⁹. Проте, ці автори здебільшого висвітлюють та аналізують діяльність центрального зовнішньополітичного відомства, відсуваючи на задній план його особовий апарат та апарат дипломатичних представництв.

Інтерес до вивчення особового складу українських репрезентацій за кордоном у 1917–1921 рр. пов'язаний з поглибленням досліджень про дипломатичну діяльність українських національних урядів, персональний склад українських місій та окремих керівників українських посольств в Європі.

Олександрю Шульгину — очільнику зовнішньополітичного відомства УНР у червні 1917 — січні 1918 рр., голові українських дипломатичних місій у Болгарії та Франції присвячено низку досліджень. Зокрема, Б. Гончара «Олександр Шульгин — перший міністр закордонних справ незалежної України», О. Рошняковської «Піонер новітньої української дипломатії: До 110-річчя від дня народження О. Я. Шульгіна», Т. Стаднюк «Внесок Олександра Шульгіна у міжнародну політику уряду Української держави та Директорії» і «Діяльність Олександра Яковича Шульгіна на чолі української Надзвичайної дипломатичної місії в Парижі в 1921 р.», Г. Стрельського ««І прийде час...» Про першого міністра закордонних справ України О. Шульгіна»²⁰

Серед ґрунтовних праць, в яких висвітлюється багатогранна діяльність О. Шульгіна — громадсько-політичного діяча, вченого і дипломата, слід в першу чергу згадати «Збірник на пошану Олександра Шульгіна»²¹. А. Жуковський — автор докладного нарису про життєвий шлях діяча, розглядає також і його працю як голови МЗС УНР. Так, він звертає увагу на той факт, що зацікавлення Україною у світі, насамперед, країн Антанти, почалося ще влітку 1917 р. О. Шульгин зблизився

з французьким журналістом Жаном Пеліс'є, який своєю інформацією про події в Україні чимало сприяв налагодженню франко-українських зв'язків і сприяв його дипломатичними зустрічам О. Шульгіна з послом Франції у Росії — Нулансом, з французькими і американськими військовими представництвами. Усвідомлюючи слабкість уряду О. Керенського, керівні кола Антанти всіляко намагались забезпечити дальше ведення війни на Східному²². О. Шульгін продовжував свою діяльність і тоді, коли здавалося, що справа України програна. Він очолював українську делегацію при Лізі націй (до її складу входили також О. Коваленко та А. Марголін), яка мала завдання добитися членства України у цій впливовій міжнародній організації²³.

Науковій і громадській діяльності О. Шульгіна присвячена стаття Н. Городні «Олександр Шульгін (1889–1960) як представник нової генерації української національної еліти першої половини ХХ століття», С. Пивовара «Олександр Шульгін як історик української державності доби Центральної ради», Г. Стрельського «Олександр Шульгін — учений і політик (Перший міністр закордонних справ УНР)»²⁴. Його політичну діяльність проаналізувала С. Іваницька у праці «Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ — початок ХХ ст.)»²⁵.

Серед членів дипломатичного корпусу України в європейських державах чільне місце належить барону Федору фон Штейнгелю — відомому українському громадсько-політичному й культурному діячу, меценату. Протягом 1918 р. він очолював українське посольство у Німеччині і доклав значних зусиль для поглиблення двосторонніх відносин між Києвом та Берліном, а також послаблення політичної залежності України від держав Почв'рного союзу. Як ми вже зазначали, його особу згадує міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, вказуючи на його професійний хист та здібності політика, які вивели Ф. Штейнгеля у коло визначних українських дипломатів. Д. Дорошенко, подаючи у своїх спогадах характеристику Ф. Штейнгеля — представника аристократичних кіл українського суспільства, який своєю «громадською та культурно-

національною діяльністю» засвідчив «свою прихильність українській національній справі» наголошував, що найціннішими його рисами були «ідеальна громадська чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідкісну, на жаль, у нас постать справжнього джентльмена»²⁶. У свою чергу, гетьман П. Скоропадський у своїх спогадах характеризує Ф. Штейнгеля як «найчеснішого та найшляхетнішого українця»²⁷. Його біографію, історію роду, головні віхи громадської та меценатської діяльності розкрили у своїх статтях «Ф.Штейнгель — особистість і науковець», «Музей Ф. Штейнгеля та його традиції», «Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві» р. Михайлова та М. Столярець — автор статті про музей заснований Ф. Штейнгелем²⁸.

У статті В. Соловйової «Український посол у Німеччині барон фон Штейнгель та його листи до Д. Дорошенка» показано визначальну роль діяча у процесі створення і розбудови українського посольства у Берліні²⁹. Автор наголошує, що «Ф. Штейнгель придбав авторитет не лише в урядових та аристократичних колах цієї країни, зокрема і серед впливових осіб при імператорському домі, але й серед дипломатичного корпусу, акредитованого в Німеччині». Тісні дружні відносини він мав з іспанським та голландським послами у Берліні, які значною мірою сприяли налагодженню дипломатичних стосунків з нейтральними країнами і відкривали перспективи для встановлення контактів з альянтами³⁰.

Автор зазначає, що завдяки зусиллям Є. Лукасевича і посла Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгеля за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося нав'язати контакти з державними колами країн Антанти і з'ясувати можливість їх згоди на «безпосередні переговори з українським правительством». В. Соловйова звертає увагу, що у жовтні 1918 р. для реалізації цієї мети міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко виїхав до Швейцарії, яка на той час була загальноєвропейським дипломатичним центром, та відвідав Німеччи-

ну. «У Берліні, — зазначає дослідниця, — останній спільно з Ф. Штейнгелем провели серію зустрічей і фактично переконали німецький військовий провід у необхідності створення українських збройних сил, а також досягли його згоди залишити німецькі війська на території Української Держави до моменту створення української регулярної армії»³¹. Як відомо, революція в Німеччині та повстання Директорії завадили реалізації цих планів. Новостворений у грудні 1918 р. уряд УНР замінив кадета Ф. Штейнгеля українським соціал-демократом М. Поршем.

Слід сказати, що В. Соловйова доповнила біографію дипломата невідомими досі фактами про його життя після демісії, а також опублікувала, приватні листи посла Української Держави в Берліні Ф. Штейнгеля до міністра закордонних справ Д. Дорошенка. Ця епістолярія дає змогу краще зрозуміти умови і атмосферу, в якій довелося діяти українському представництву у Німеччині, а також розкриває механізми та особливості діяльності посольства стосунки між його працівниками³².

Автор досліджень, присвячених історії української дипломатії доби національно-визвольних змагань, В. Соловйова у своїх працях «Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.» та «Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917–1920 рр.»³³ проаналізувала персональний склад більшості українських посольств і місій, охарактеризувала діяльність ключових осіб національного дипломатичного корпусу. Зокрема, розглядаючи дипломатичну діяльність Директорії УНР за основі епістолярної спадщини одного з найбільш відомих українських дипломатів барона М. Василька, В. Соловйова у своїй статті торкається різних питань зовнішньої політики УНР, вирішенням яких займався посол³⁴. Це і врегулювання двосторонніх зв'язків з Польщею та Румунією, повернення Україні боргів Центральними державами, об'єднання українських політичних сил в еміграції, персонального складу представництв тощо. Проаналізовані автором документи, дозволили їй дійти висновку, що «саме на М. Василька покладался тяжкий обов'язок фінансування та забезпечення діяльності українських дипломатичних представництв». За словами В. Солов-

йової, дипломатові «вдалося протягом 1921–1924 рр. зберегти українську дипломатичну службу у Західній Європі, хоча і доводилося її постійно скорочувати»³⁵.

У монографії А. Господина та статтях О. Добржанського, М. Керницького, В. Ляхоцького, присвячених відомому українському дипломату і політику М. Васильку, поряд з біографією розкриваються шляхи його політичного і професійного становлення як дипломата³⁶. Зокрема, у своєму нарисі В. Ляхоцький, описуючи початок політичної кар'єри М. Василька, зазначає, що «увійшовши у політичне життя як старорусин (москвофіл)», він поступово еволюціонував у національно свідомого захисника інтересів українського населення Буковини³⁷. Дослідник наголошує, що протягом десяти років громадської, політичної та парламентської діяльності він «викристалізувався у справжнього лідера українського представництва у Буковинському сеймі» і «доклав чимало зусиль до створення у Буковинському сеймі «Вільнодумного союзу», за допомогою якого українським парламентарям вдалося досягнути чималих зрушень в культурно-освітньому житті українців Буковини, посиленні їх впливу в адміністрації краю». Після другого обрання у 1911 р. депутатом австрійського парламенту М. Василько став засновником, а згодом і головою «Буковинського парламентського клубу».

Оцінюючи професійний рівень М. Василька, більшість дослідників однастайні у своєму висновку, що він виявляв надзвичайний дипломатичний хист, завдяки якому «Буковинський парламентський клуб» зріс чисельно і набрав політичної ваги. Автор дослідження про життєвий шлях та дипломатичну діяльність трьох відомих українських дипломатів — представників аристократичних кіл українського суспільства графа М. Тишкевича, князя І. Токаржевського-Карашевича та барона М. Василька М. Господин, підкреслюючи їх високий професійний рівень, писав, що «ми мали багато послів і дипломатів, а тільки деякі з них визнавалися на міжнародно-дипломатичних нормах»³⁸.

Як відомо, М. Василько завдяки своїм зв'язкам з австро-угорськими дипломатами, сприяв виробленню вигідних для

України умов Берестейського миру, а також укладанню таємного договору про виділення Східної Галичини в окремий коронний край. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін у своїх спогадах про ці переговори небезпідставно називав М. Василька «лідером австрійських українців»³⁹. У жовтні 1918 р. М. Василько став одним з учасників створення Західноукраїнської народної республіки та її представницького органу — Української національної ради у Львові. Разом із Є. Петрушевичем репрезентував останню на переговорах з прем'єр-міністром Австро-Угорщини, які відбулися 23 жовтня 1918 р. Після проголошення ЗУНР протягом півроку очолював її дипломатичне представництво у Відні⁴⁰.

Характеризуючи М. Василька як дипломата і громадсько-політичного діяча, український посол в Туреччині О. Лотоцький писав, що «це була людина з широким досвідом, з еластичною, вихованою в парламентарних та дворових умовах вдачею», яка «сполучала невичерпну безодню енергії та ініціативи». Коли у Відні, немов би в «якомусь розподільному пункті», зібралась велика кількість українських дипломатів, М. Василько, за словами О. Лотоцького, дав велике прийняття, на якому «запала не одному практична думка для нашої молоді дипломатії»⁴¹. Призначення М. Василька головою дипломатичної місії УНР у Швейцарії позитивно сприйняв увесь український дипломатичний корпус. Зокрема, Є. Онацький констатував, що європейська преса називала його в цей час «справжнім провідником української закордонної політики»⁴².

На підставі листування М. Василька В. Соловйова робить висновок, що він фактично зосереджував у своїх руках всю українську дипломатію в Центральній Європі і був уповноважений МЗС УНР «розпоряджатися всіма грошовими фондами», що були виділені урядом на утримання посольств і місій та на «пропагандистські цілі». Автор підкреслює, що «наприкінці 1920 р. М. Василько перебрав на себе функції керівника департаменту чужоземних зносин, але із значно більшими правами, оскільки в його розпорядження переводились значні суми грошей... з конто Української Держави в Австрійському та Угор-

ському банках». На думку В. Соловйової, «передача М. Василькові повноважень на фінансування дипломатичної служби УНР свідчила не тільки про його високий авторитет, як дипломата, який користувався великою прихильністю головного отамана С. Петлюри, але і про чітку орієнтацію зовнішньополітичного курсу України на Польщу, палким прихильником якого був М. Василько»⁴³.

В. Соловйова зауважує, що на відміну від молодих дипломатів УНР, які продовжували знаходитись під гіпнозом партійно-політичних гасел, М. Василько реально оцінював шанси України зберегти свою самостійність. Він був активним поборником концепції зближення УНР з Польщею та Румунією. Дипломат запропонував Головному отаманові С. Петлюрі конкретний план дій, який міг врятувати суверенну Україну. На його думку, необхідно було запросити на територію УНР війська Румунії та Польщі, встановити демаркаційну лінію та під захистом армій обох країн готуватись до весняної воєнної кампанії, попередньо відпустивши на зиму по домівках козаків та старшин армії УНР, погодитись на всі вимоги союзників і щоб запобігти фінансовим витратам — перевести кошти УНР з німецьких банків до румунських⁴⁴. Дослідник українсько-американських міжнародних зв'язків О. Павлюк звертає увагу на широку популярність М. Василька, на підставі того факту, що навесні 1920 р. «у американських дипломатичних звітах часто згадувалося його ім'я, іноді він навіть фігурував мало як не лідер українського національного руху»⁴⁵.

У згаданій вище праці М. Господин, підкреслюючи високий професійний рівень, обраних ним для дослідження постатей української дипломатії, писав, що «ми мали багато послів і дипломатів, а тільки деякі з них визнавалися на міжнародно-дипломатичних нормах»⁴⁶. Аналізуючи походження та життєвий шлях цих визначних діячів, А. Господин звертає увагу насамперед на формування національної свідомості. Зокрема, М. Тишкевича — представника українсько-литовського магнатського роду, пізніше спольщеного. «Перша мова, якою він говорив, була французька, але над його колискою співали українських

пісень, — зазначає А. Господин. — Його український патріотизм розвивався поволі, але він знав, що його рід вважав себе автохтонним, який зжився з Україною від ряду століть»⁴⁷.

У статтях Л. Гентош, О. Кучерука, Я. Попенка, В. Соловйової, Г. Стрельського і Г. Цвенгрош розкриваються факти біографії відомого українського громадсько-політичного діяча, дипломата і мецената М. Тишкевича⁴⁸. Юнацьке захоплення Україною, за словами Л. Гентош, «наклало відбиток на все його життя, мистецьку, наукову та суспільно-політичну діяльність»⁴⁹. Маляр, науковець, меценат — Михайло Тишкевич більшість своїх статків жертвував на популяризацію української справи, досліджував історію, розшукував та видавав французькою мовою документальні джерела про Україну. Сьогодні в Україні мало кому відомо, що його картини, які він писав під псевдонімом Каленик, зберігаються у європейських колекціях, в т. ч. у фондах Національного музею у Львові⁵⁰.

В. Соловйова у своїй статті, характеризуючи політичні погляди М. Тишкевича, зазначає, що у роки Першої світової війни він зблизився з діячами Союзу визволення України, з якими його єднала не лише справа пропагування української справи у закордонних виданнях, але й прагнення бачити Україну самостійною державою. На цьому ґрунті, за її словами, М. Тишкевич зокрема зближується з Д. Донцовим — одним з лідерів українського самостійницького руху, приятельські стосунки з яким тривали до останніх днів життя графа⁵¹.

В. Соловйова також наголошує, що у роки Першої світової війни він друкував у європейських часописах статті про Україну різними мовами. Як зауважує дослідниця, це сприяло поширенню інформації про українську проблему у світі та приверненню до неї уваги політичної еліти низки європейських країн. Зокрема статті М. Тишкевича, в яких він роз'яснював ситуацію у Західній Україні в період її окупації російською армією, про справу Холмщини та утиски національно-культурного життя українців поляками у цій землі та ін., з'явилися у багатьох періодичних виданнях країн Антанти та викликали жваву реакцію громадськості. В. Соловйова зазначає, що під час полеміки

у пресі роздратовані польські чинники у зв'язку з цим писали, що «Україну видумав Тишкевич»⁵².

Дослідниця також наголошує, що, М. Тишкевич був відвертим антантофілом і докладав чимало зусиль до визнання України державами цього військово-політичного блоку. Саме з цієї причини він відмовився від пропозиції очолити українське дипломатичне представництво у Швейцарії, яка надійшла від уряду П. Скоропадського. За словами В. Соловйової, М. Тишкевич вважав останнього речником німецької політики і до кінця своїх днів помилково вірив у те, що гетьман сповідував проросійські погляди та прагнув прилучення України до Росії. З цього приводу він 22 вересня 1918 р. писав до А. Шептицького: «Я не можу взяти на себе представництва Правительства, якого політичні цілі і наміри для мене не досить ясні»⁵³.

Дмитра Дорошенка, який в добу національно-визвольних змагань обіймав важливі посади у різних політичних структурах національних урядів, виявляв неабиякий природний хист дипломата та вміння налагоджувати стосунки з представниками різних політичних сил, був призначений міністром закордонних справ в уряді Ф. Лизогуба і доклав надзвичайних зусиль для формування зовнішньої політики, спрямованої на міжнародне визнання Української Держави і пом'якшення її воєнно-політичної залежності від країн Почвірного союзу. Розмаїта діяльність Д. Дорошенка як вченого і політика вже привертала увагу дослідників⁵⁴. Окремі питання його дипломатичної діяльності у своїх працях розглядали, зокрема, Д. Бурім та Д. Галиняк⁵⁵. Спеціальні дослідження, в яких висвітлюється зовнішньополітична діяльність цього видатного українського діяча, здійснили О. Лупандін та Т. Осташко⁵⁶.

Характеризуючи діяльність Д. Дорошенка на посаді очільника МЗС Української Держави, Т. Осташко зокрема зазначає, що його високий авторитет серед українських громадсько-політичних діячів дозволяв йому залучати до діяльності у зовнішньополітичному відомстві і дипломатичному корпусі Української Держави представників різних політичних сил. Він також прагнув аби до складу українських представництв за кор-

доном були залучені патріотично налаштовані українські діячі, не зважаючи на їх політичну приналежність. Проте, за словами дослідниці, «саме небажання представників лівих сил, які мали перевагу у Центральній раді, зрозуміти, що країні потрібне національне примирення та політична стабільність, зводили більшість кроків Д. Дорошенка нанівець»⁵⁷. Т. Осташко також аналізує діяльність Д. Дорошенка на чолі ревізійної комісії по перевірці роботи місії з допомоги полоненим українцям в Італії (травень—червень 1919 р.). Зокрема, вона зазначає, що працюючи за дорученням Головного отамана військ Армії УНР С. Петлюри, Д.Дорошенко ще більше розчарувався у діях республіканського проводу. Його звіт про місією О. Севрюка, яку він ревізував, засвідчив, що «у діяльності цієї місії, як «сонце в малій краплі води», відбилися «дефекти й хиби самої системи, за допомогою котрої був організований і працював уряд УНР». Д. Дорошенко констатував «зневіру і розчарування» серед українських військовополонених роботою цієї репрезентації, породження сприятливого ґрунту для денікінських, польських і більшовицьких агітаторів, які активно вербували українців у свої військові частини і фактично зірвали плани проводу УНР сформувати з українських військовополонених підрозділ для боротьби на антибільшовицькому фронті»⁵⁸.

Варто зазначити, що протягом останніх двох десятиліть з'явилося чимало ґрунтовних досліджень, присвячених відомим українським громадсько-політичним діячам і вченим, які обіймали ключові посади у дипломатичних представництвах України за кордоном. Серед них, насамперед, слід згадати також праці про Д. Антоновича⁵⁹, М. Галагана⁶⁰, В. Липинського⁶¹, О. Лотоцького⁶², Марголіна⁶³, Р. Смаль-Стоцького⁶⁴, С. Шелухина⁶⁵, А. Яковліва⁶⁶ та ін. Окремі аспекти життя й діяльності українських дипломатів фрагментарно означені у новітній історичній літературі, зокрема, у дослідженні Г. Стрельського «Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920)», В. Матвієнка, В. Головченко «Історія української дипломатії ХХ століття у постатях» та Д. Табачника «Історія української дипломатії в особах»⁶⁷. Певні доповнення

і уточнення до біографій здійснені у праці Г. Стрельського і А. Трубайчука «Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти»⁶⁸.

Таким чином, в українській науковій літературі достатньою мірою проаналізовано дипломатичну діяльність ключових осіб національного представницького корпусу доби визвольного руху 1917–1921 рр. Разом з тим, його середня і нижча ланки досі залишаються поза увагою дослідників. Подекуди відомі прізвища та партійна приналежність аташе, радників та секретарів українських репрезентацій. Але досі відсутні дані про ротацию кадрів у моменти зміни урядів, точну кількість кадрів у представництвах різних розрядів, чисельність на момент скорочення тощо. Уточнень також потребують й факти призначення і звільнення з посад українських послів як у добу УНР, так і Української Держави.

¹ Соловійова В. Дипломатична діяльність українських урядів у мемуарній літературі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Вип. XVI — Запоріжжя, 2003. — С. 164–174.

² Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. — К., 1918; *Його ж.* Про нашу міжнародну політику // Український вісник. — Прага – Подебради. — 1925. — С. 3–9; *Його ж.* Сторінка споминів // Тризуб. — Варшава, 1927. — Ч. 46. — С. 7–8; *Його ж.* Початки діяльності міністерства закордонних справ України // Український самостійник. — 1957. — Грудень. — Ч. 4. — С. 29–32.

³ Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави // Хліборобська Україна. — 1920. — Зб. II–IV. — С. 49–65; *Його ж.* Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. — 1921. — Зб. III. — С. 49–65; *Його ж.* Мої спомини про недавнє минуле, 1914–1918: В 4-х ч. — Львів, 1923–1924; *Його ж.* Закордонна політика Української Держави 1918 року // 60-річчя відновлення гетьманства. — Торонто, 1978. — С. 48–59.

⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Мюнхен, 1969. — С. 269.

⁵ Галаган М. З моїх споминів. — Т. I–IV. — Львів, 1930.

⁶ Берестейський мир: Спомини та матеріали. — Львів-Київ, 1928.

⁷ Там само. — С. 79–84.

⁸ *Кедровський В.* Рижське Андрусово. Спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920 р. — Вінніпег, 1936; *Кобилянський Л.* Українське посольство в Туреччині // Нова Україна (Прага). — 1925. — Червень-липень; *Лотоцький О.* В Царгороді. — Варшава, 1939; *Лозинський М.* Галичина на Міровій конференції в Парижі. — Кам'янець, 1919; *Його ж.* Галичина в рр. 1918–1920: Розвідки і матеріали. — Відень, 1922; *Марголін А.* Україна і політика Антанти: Записки єврея и громадянина. — Берлін, 1922; *Його ж.* Лондон // Альманах «Червоної калини». — Львів, 1938. — С. 157–164; *Його ж.* На берегах туманного Альбіону // Україна дипломатична. — К., 2000. — Вип. 1. — С. 315–319; *Матушевський Ф.* Із щоденника українського посла // З минулого. — Т. 1. — Варшава, 1938; *Тишкевич М.* Уривки із спогадів // Літературно-науковий вісник. — 1928. — Кн. 3, 5, 7, 8, 9; 1929. — Кн. 3, 9; *Його ж.* З листів (1915–1930) // Вісник (Львів). — 1939. — Т. III. — Кн. 9. — С. 640–650; *Цегельський Л.* Спогади. — Філадельфія, 1938; *Лукаsevич Є.* Діяльність українського посольства в Швейцарії в навітленні д-ра медицини Євмена Лукаsevича // Сучасність. — Мюнхен, 1970. — Ч. 10.

⁹ *Лукаsevич Е.* Граф Михайло Тишкевич // Літературно-науковий вісник. — 1927. — Кн. V. — С. 87–89.

¹⁰ *Онацький Є.* Українська дипломатична місія до Ватикану // Календар — альманах «Відродження». — Буенос-Айрес, 1954. — С. 29–61; *Його ж.* Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності // Календар-альманах «Відродження». — Буенос-Айрес, 1956. — С. 29–52; *Його ж.* По похилій площі: Записки журналіста і дипломата. — Ч. I–II. — Мюнхен, 1964; *Його ж.* Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича // Матеріали IV Наукової конференції НТШ. — Торонто, 1953. — С. 33–59.

¹¹ *Онацький Є.* По похилій площі: Записки журналіста і дипломата. — Ч. 1. — С. 121.

¹² Альманах «Червона калина». — Львів, 1939.

¹³ *Кедрін І.* Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Календар «Свободи» на мазепинський рік 1959. — Нью-Йорк, 1959. — С. 34–36.

¹⁴ *Токаржевський-Карашевич І.* Царгородські спомини (1919–1921) // *Визвольний шлях* (Лондон). — 1952. — № 7; *Його ж.* До джерел наших державних традицій (Уривки із недрукованого твору «Історія української дипломатії» // *Визвольний шлях*. — 1955. — № 4.

¹⁵ *Цегельський Л.* Від легенди до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. — Філадельфія, 1960; *Славінський М.* Спомини // *Америка* (Філадельфія). — 1960. — Чч. 95–167; *Фещенко-Чопівський І.* Хроніка мого життя. — Житомир, 1992.

¹⁶ *Жук А.* Пам'яті Миколи Порша // *Сучасність*. — Мюнхен, 1962. — Ч. 1; *Онацький Є.* Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3-го серпня 1920 до 31-го грудня 1921) // *Український історик*. — 1980. — Ч. 1–4.

¹⁷ *Господин А.* Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько. — Вінніпег, 1989; *Васильківський Л.* Причинки до історії української дипломатії в 1917–1921 роках // *Сучасність* (Мюнхен). — Ч. 6 (114). — Червень 1970. — С. 109–123; *Веснянський З.* Розгром українського посольства (за матеріалами з «Сторінок минулого» проф. О. Лотоцького) // *Тризуб* (Нью-Йорк). — 1968. — № 49. — С. 19–24; *Його ж.* У Царгородському патріархаті (Продовження з діяльності Українського Посольства в Царгороді) // *Тризуб* (Нью-Йорк). — 1968. — № 50. — С. 19; *Орликівський А.* Про дипломатичні зносини України з Царгородською Патріархією // *Вісник ОЧОСУ*. — 1960. — № 5. — С. 21–23; *Світ І.* Федір Павлович Матушевський (1869–1919) // *Український історик*. — 1978. — № 1–3. — С. 76–89.

¹⁸ *Трембіцький В.* Відносини між Українською Державою і Царською Патріархією // *Богословія*. — 1965. — Т. XXIX. — С. 63–87; *Його ж.* Зносини Української Держави 1918–1922 років з Царгородською Патріархією // *Українське православне слово* (Бавнд-Брук). — 1964. — № 7–8. — С. 7–12.

¹⁹ *Веденєєв Д., Гошуляк А.* Дипломатична служба УНР доби Директорії // *Пам'ять століть*. — 1998. — № 1. — С. 73–86; *Його ж.* З досвіду побудови дипломатичної служби України // *Розбудова держави*. — 1993. — № 3. — С. 30–36; *Його ж.* На захисті прав українства: З історії консульської служби України // *Розбудова держави*. — 1994. — № 4. — С. 33–38; *Будков Д., Веденєєв Д.* Система зовнішньополітичного інформування в часи Директорії // *Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки*. — Вип. 4. — К., 1993. — С. 12–20; *Варгатюк С. В.* Зовнішня політика Директорії УНР: Дис... канд. іст.

наук. — К., 1996; *Яцюк М.В.* Тимчасові дипломатичні місії Директорії УНР (кінець 1918-1920 рр.) // Вісник Харківського університету. — № 401. Історія України. — Вип. 2. — Харків, 1998. — С. 85–93.

²⁰ *Гончар Б.* Олександр Шульгин — перший міністр закордонних справ незалежної України // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. III. — К., 2003. — С. 631–655; *Рошняковська О.* Піонер новітньої української дипломатії: До 110-річчя від дня народження О. Я. Шульгіна // Календар знаменних і пам'ятних дат '99. — К., 1999. — III кв. — С. 28–37; *Стаднюк Т.* Внесок Олександра Шульгіна у міжнародну політику уряду Української держави та Директорії // Київська старовина. — К., 2000. — № 3. — С. 80–88; *Її ж.* Діяльність Олександра Яковича Шульгіна на чолі української Надзвичайної дипломатичної місії в Парижі в 1921 р. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 9. — К., 2000. — С. 75–89; *Стрельський Г.* «І прийде час...» Про першого міністра закордонних справ України О. Шульгіна // Політика і час. — 1994. — № 1. — С. 67–72.

²¹ Збірник на пошану Олександра Шульгіна, 1889–1960. — Париж–Мюнхен, 1969.

²² Там само. — С. 23.

²³ Там само. — С. 28–29.

²⁴ *Городня Н.* Олександр Шульгин (1889–1960) як представник нової генерації української національної еліти першої половини ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2005. — Вип. 80–81. — С. 10–13; *Пивовар С.* Олександр Шульгин як історик української державності доби Центральної ради // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: Щорічник. — Тернопіль, 1999. — С. 19–22; *Стрельський Г.* Олександр Шульгин — учений і політик (Перший міністр закордонних справ УНР) // Київська старовина. — К., 1994. — № 3. — С. 80–88.

²⁵ *Іваницька С.* Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Запоріжжя, 2011. — С. 418–424.

²⁶ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле. — Мюнхен, 1969. — С. 269.

²⁷ *Скоропадський П.* Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 266.

²⁸ *Михайлова Р. Д.* Ф. Штейнгель — особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах. Збірник матеріалів регіональної науково-

практичної конференції — К., 2001; *Її ж.* Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві // Наукові записки. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. — К., 2002. — Вип. 9; *Її ж.* Музей Ф. Штейнгеля та його традиції // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практичної конференції. — Вип. 3. — К., 2003. — С. 365–379; *Столярець М.* Слово про Городок: Спогади краєзнавця. — Рівне, 2002. — С. 10–12.

²⁹ *Соловйова В.* Український посол у Німеччині барон фон Штейнгель та його листи до Д. Дорошенка // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 7–8. — К., 2003. — С. 108–119.

³⁰ Там само. — С. 111.

³¹ Там само. — С. 113.

³² Там само. — С. 114–118.

³³ *Соловйова В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. — Донецьк, 2006; *її ж.* Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917–1920 рр. — Донецьк, 2004.

³⁴ *Соловйова В.* Дипломатична діяльність УНР у листуванні Миколи Василька // Архівознавство, археографія, джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 5. — С. 308–318.

³⁵ Там само. — С. 317.

³⁶ *Господин А.* Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько; *Добржанський О.* Початок політичної кар'єри М. Василька // Питання історії України. Зб. наук. ст. — Т. 4. — Чернівці, 2000. — С. 298–306; *Керницький М.* Микола Василько: дві дати з його політичного життя // Буковина — мій рідний край: III історико-краєзнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. — Чернівці, 1998 р. — С. 50–51; *Ляхоцький В.* Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. II. — К., 2002. — С. 475–486.

³⁷ *Ляхоцький В.* Вказ. праця. — С. 477.

³⁸ *Господин А.* Вказ. праця. — С. 5.

³⁹ *Стрельський Г.* Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920). — К., 2000. — С. 8.

⁴⁰ *Господин А.* Вказ. праця — С. 33–34; *Стрельський Г.В.* Вказ. праця. — С. 7–8.

⁴¹ *Господин А.* Вказ. праця. — С. 35.

⁴² *Онацький Є.* По похилій площі. — Ч. II. — Мюнхен, 1969. — С. 114.

⁴³ *Соловійова В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. — С. 143.

⁴⁴ Там само. — С. 156.

⁴⁵ Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 429.

⁴⁶ *Господин А.* Вказ. праця. — С.5.

⁴⁷ Там само. — С.8.

⁴⁸ *Гентош Л.* Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна. — Ч. 1. — Львів, 1996. — С. 157–171; *Кучерук О.* Дипломатичні зносини України та Ватикану у 1917–1921 рр. // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. II. — К., 2002. — С. 487–494; *Попенко Я.* Михайло Тишкевич — голова дипломатичної місії УНР у Ватикані в 1919 р. // *Ucrainika-Polonica.* — К.–Житомир, 2004. — Вип. I. — С. 150–158; *Соловійова В.* Граф Михайло Тишкевич — український дипломатичний і політичний діяч // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 10. — К., 2005. — С. 115–126; *Стрельський Г. М. С.* Тишкевич і перша дипломатична місія УНР у Ватикані // Вісник Дипломатичної академії України. — Вип. 5. — К., 2001. — С. 305–312; *Цвенгрош Г.* Граф Михайло Тишкевич у змаганнях за вільну і соборну Україну // Дзвін. — Львів, 1998. — № 11/12. — С. 110–121; *Його ж.* Роль графа Михайла Тишкевича у національних змаганнях за вільну, незалежну і соборну Україну, її політичне визнання Французькою республікою // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів, 1998. — С. 179–209.

⁴⁹ *Гентош Л.* Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича. — С. 158.

⁵⁰ *Голубець М.* Маляр Каленик // Діло. — 1930. — Ч. 174. — С. 2.

⁵¹ *Соловійова В.* Вказ. праця — С. 117.

⁵² Там само.

⁵³ Там само. — С. 119.

⁵⁴ *Білецький Л.* Дмитро Дорошенко. — Вінніпег, 1949; *Бурім Д.* Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.І. Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.): Дис... канд. іст. наук. — К., 1997; *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко // Вячеслав Липинський. Архів. — Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського. — Філадельфія, 1973. — С. XV–XLIV; *Пінчук Ю., Гриневич Л.* Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії» // Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. — К., 1996. — С. IX–XXX; *Полонська-Василенко Н.* Дмитро Дорошенко // Український літопис (Аугсбург). — 1953. — Ч. 1. — С. 81–89; *Ульяновська С., Ульяновський В.* Автори «Української культури» (Дмитро Дорошенко) // Українська культура: лекції за ред. Дмитра Антоновича. — К., 1993. — С. 527–553.

⁵⁵ *Бурім Д.В., Веденєєв Д.В.* Маловідомі сторінки діяльності Дмитра Дорошенка за кордоном // Розбудова держави. — 1997. — Березень. — № 3. — С. 49–52; *Бурім Д.В., Веденєєв Д.В.* Дмитро Дорошенко і «справа Севрюка» // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — К., 1997. — Т. 2. — С. 434–448; *Галиняк Д.* Дмитро Дорошенко — творець нової української дипломатії // Український літопис (Аугсбург). — 1953. — Ч. 1. — С. 77–79.

⁵⁶ *Луцандін О.* Дмитро Дорошенко — міністр закордонних справ Української Держави 1918 р. // Український історичний журнал. — 1998. — № 2. — С. 115–127; *Осташко Т.* Дмитро Дорошенко — державник, вчений і дипломат // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 10. — К., 2005. — С. 105–114.

⁵⁷ ¹ Осташко Т. Вказ. праця. — С. 109.

⁵⁸ ¹ Там само. — С. 111.

⁵⁹ ¹ *Гирич І. В. Антонович* — будівничий історіософських засад нової України // Третя академія пам'яті проф. В. Антоновича. — К., 1996. — С. 28–35; *Його ж.* Володимир Антонович — будівничий філософських засад нової України // Історія в школах України. — 2004. — № 1. — С. 47–49; *Його ж.* Володимир Антонович — автор концепту Нової України // Дивослово. — 2008. — Березень. — Ч. 3 (612). — С. 59–62.

⁶⁰ *Веденєєв Д.* Нашадок славного роду дипломат Микола Галаган // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. IV. — К., 2004.

— С. 672–681; *Осташко Т., Соловійова В.* Передмова // Микола Галаган: з моїх споминів. — К., 2005. — С. 3–44; *Осташко Т., Соловійова В.* Микола Галаган — український політичний діяч, дипломат // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 9. — К., 2004. — С. 133–158.

⁶¹ *Осташко Т.* Вячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД // Молода нація: альманах. — К., 2002. — № 4. — С. 56–90; *Ї ж.* Вячеслав Липинський — історик, політик, дипломат // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. III. — К., 2003. — С. 656–669; *Патер І., Франчук Є.* Вячеслав Липинський — політик, дипломат // Вячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). — К., 2002. — С. 125–140.

⁶² *Дудко О. О.* Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870–1939): Дис... канд. іст. наук. — К., 2005; *Михайленко Г. М.* Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика: Дис... канд. іст. наук. — Київ, 2009; *Мхитарян Н.* Жити з сусідами у злагоді: Мемуари колишнього українського посла в Туреччині (О. Лотоцький в період Директорії) // Політика і час. — 1995. — № 7. — С. 62–70; *Швидкий В.* Громадсько-політична, культурно-освітня та наукова діяльність О. Г. Лотоцького (1890-і – 1930-і рр.): Дис... канд. іст. наук. — К., 2001.

⁶³ *Шульгин О.Я.* Сторінка минулого (пам'яті А. Д. Марголіна) // Овид. — 1957. — № 9; *Хитерер В.* Арнольд Давидович Марголін — захитник Бейліса // Вестник Еврейского университета в Москве. — М.–Иерусалим, 1994. — № 3; *Маврін О.* Спогади Арнольда Марголіна про роботу Української делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р. (Деякі неформальні результати формальної поразки української дипломатії) // Україна дипломатична. — Вип. 4. К., 2004; *Стрельський Г.* Марголін Арнольд Давидович // Українські історики ХХ ст.: Біобібліографічний довідник: — Вип. 2, ч. 2. — К., 2004.

⁶⁴ *Брицький П.* Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність // Україна дипломатична: науковий щорічник. — Вип. IV. — К., 2004. — С. 682–698.

⁶⁵ *Осташко Т.* Сергій Шелухін // Історія України. — К., 2001. — № 25–26. — С. 4–6; *Яцишина О.Я.* Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна: Дис... канд. іст. наук. — Запоріжжя, 2004.

⁶⁶ *Попенко Я.* Діяльність А. Яковліва — українського дипломата, історика, юриста // *Історичний журнал.* — 2005. — № 3. — С. 64–73.

⁶⁷ *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; *Стрельський Г.* Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920). — К., 2000; *Табачник Д.* Історія української дипломатії в особах. — К., 2004.

⁶⁸ *Верстюк В. Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998; *Стрельський Г., Трубайчук А.* Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996.